

Boris Paternu

UDK 800.1:808.63-01

Filozofska fakulteta v Ljubljani

JEZIK V SKUPNEM PROSTORU TESNOBE

Stiska jezika je nedvomno eno temeljnih vprašanj našega skupnega slovenskega kulturnega prostora. Ta stiska ima nešteto obrazov in komaj nekaj jih poznamo. Poznamo političnopravni položaj slovensčine tu in onstran meje s problematičnimi mesti vred. Poznamo zgodbe njene zatiranja in upiranja, prestrašenosti in sproščanja. Iz izkušenj so nam dobro znane tudi njene možnosti in nemožnosti doma, v širši Jugoslaviji in na tujem. Toda marsičesa o njej vendarle ne vemo in smo daleč od tega, da bi vedeli. Malo znana ali neznana so nam današnja globinska dogajanja znotraj slovenske jezikovne resničnosti, premalo razvidna nam je njena »psiholingvistična« in »socilingvistična« vertikala. Ta pa v mnogočem zelo točno zaznamuje položaj, moč in nemoč naroda na kateremkoli že mestu našega prostora in življenja. Kot povsod smo tudi na tej točki spoznanja in ukrepanja organizacijsko slabo prebujeni in znanstveno prepočasni.

Naj se ob tej priložnosti na hitro dotaknem te stiske na nekem bolj nevsakdanjem, pa vendar dovolj povednem mestu; in bolj z notranje človeške kot s sociološke strani, čeprav je tudi ta trdo zraven. Pri tem izhajam z nekih načelnih stališč, ki jih poenostavljeno povzemam takole.

Temeljno vprašanje jezika je vprašanje človekove svobode, se pravi njegove osvobojenosti v duhovnem in družbenem smislu. Jezik, pa naj bo govorjena ali pisana beseda, je najbolj intimen izdajalec človekove prostosti ali zavrnosti. To ne velja samo za človeka posameznika, temveč v mnogočem za cele družbene sloje in v nekem smislu lahko tudi za narod ali vsaj njegove opazne dele. Osvoboditve jezika ni brez osvoboditve človeka in naroda, pa tudi narobe, osvoboditve človeka ni brez osvoboditve njegovega jezika. Vendar je treba poudariti, da tu ne veljajo mehanična razmerja, saj na primer o Prešernu lahko trdimo, da je bil njegov jezik osvobojen že v vse smeri in je obvladal vsa kulturna »nadstropja« in vse govorne položaje, čeprav je bil narod še razmeroma daleč od svoje osvobojenosti in nacionalnega konstituiranja v pravem pomenu besede. Stiska jezika pozna poraze, pozna pa tudi silovite zagonne k potrjevanju jezikovnega obstajanja.

Ob današnjem stanju stvari, ki je bolj zapleteno, bi rad opozoril na poseben pojav, do kakršnega utegne pripomoči stiska jezika, bolj točno, človekova jezikovna ogroženost. Seveda gre za nekoliko bolj odmaknjeno območje, za območje književnosti in književnega jezika, kjer se te reči dogajajo drugače kot v praktičnem jeziku sporazumevanja. Vsaj na prvi pogled je tako, globinsko pa gre za človeške reflekse, ki so bivanjsko enaki.

Naj izberem dva izrazita primera.

Prvi je Florjan Lipuš, pisatelj z one strani naše severne državne meje. Rojenemu leta 1937 je bilo že kot otroku od vsemogočne oblasti surovo ukazano, da bo moral izstopiti iz slovenskega jezika. Zgodilo pa se je nekaj čisto drugega. Svojemu jeziku je ostal trmasto zvest in skoraj do obsedenosti zavezan. Takole pravi: »O njem nisem dvomil nikoli ali imel kake pomisleke. Kacetovska usoda moje matere me nikoli ni izpustila (pri 6 letih mu jo je pobral krematorij v Ravensbrücku, staro 35 let). Notranje zavezanega sem se čutil in se čutil tej njeni

* Prebrano na plenumu kulturnih delavcev OF v Novi Gorici 21. novembra 1985.

usodi, ki si jo je nakopala prav zaradi jezika. Več ko obvezujoč se mi je zdel, ko pa so ga ljudje iz naših krajev plačevali s svojim življenjem. Iz tega notranjega odnosa je pognalo veselje do jezika, iz tega veselja pa veselje do literature.« (F. Pibernik, Čas romana, 1983, str. 256, 257.) Toda to Lipuševo uporništvu je šlo še naprej. Uprl se je tudi slovenskim jezikovnim mrtvilo in klišejem: »Zmeraj sem imel v sebi željo, da stvari napravim drugače kakor drugi. Tudi literarno nisem hotel posnemati vzorov in modelov, temveč delati po svoje. Pritegnila me je tista beseda, ki je bila nevsakdanja, neobičajna, drugačna.«

Vse to pri Lipušu ni fraza. Že v mladostnih Črticah mimogrede (1964) se je silovito uprl ne samo domačinskemu moralizmu. Pognal se je v tako drzno jezikovno metaforiko in simboliko, da je v tem posekal vso tedanjo modernistično slovensko prozo. Kot da se je zatrti, iz javne rabe preganjani in ustrahovani slovenski besedi zahotelo razkošne pesniške svobode, ki pušča za sabo vse plotove lastnega strahu in mōre. V romanih Zmote dijaka Tjaža (1972) in Odstranitev moje vasi (1983) je ta proces dozoreval v različnih smereh in v slednjem delu dosegel jezikovno zmogljivost, ki je v sodobni slovenski prozi izjemna, izjemna v oživitvi neštetih, tudi med seboj najbolj oddaljenih slogovnih plasti slovenščine. Tako tudi ni naključje, da prav pri njem najdemo do kraja izostreno zavest o jezikovni svobodi kot človekovi osebni bivanjski svobodi: »... problem jezika niso samo njegova vidnost in sličnost v zasebnem in družbenem redu, temveč tudi, če ne predvsem, zavest, ali jezik lahko povezujem s popolno notranjo svobodo in sproščenostjo ali pa me spravlja v občutek stisnjenosti, tesnosti. Tesnost ali prostost, sproščenost – dve zelo važni izhodišči za pisateljski jezik!« (N. d., str. 280.)

Drugi in drugačen primer je Lojze Kovačič. Rojen leta 1928 v Baslu, priseljen z desetimi leti na Slovensko in z nemškim maternim jezikom. Tu gre za pritisk v nasprotno smer, za prisilo vstopiti v slovenski jezik, za prisilo okolja ne nad manjšino, ampak nad osamelcem. Njegovim težavam lahko od blizu sledimo v najnovejšem romanu Prišleki (v treh delih, 1984, 1985). Svoj mladostni jezikovni stres je sam razložil takole: »To je moja 'notranja poškodba', ki sem jo dobil leta 1938, ko sem prišel s starši iz Švice v Jugoslavijo. ... Ne zamenjava krajeписа in mentalitete ljudi – čeprav hkrati tudi to – ampak jezik. Ta je bil kot tuja akustična maska, ki se ni spustila samo čezme, ampak čez ves okol, tudi čez reči, s katerimi sem rokoval, in stvari, ki sem jih imel v očeh. Je 'okno' res ostalo 'Fenster' ali 'fenêtre'? ... A najhujše je bilo pač to, da so različna imena za iste stvari predstavljala neke vrste zmede in nerada v stvarstvu. Jezik, pravijo, ni samo komunikativno sredstvo, ampak tudi zavest sama, vsakodnevno obnašanje, v višjem smislu mišljenja, tudi sanjaš v tistem jeziku, v katerem so te prvič nagovorili skozi prozorno senco, ki je predstavljala mater. Torej naj bi me tudi notranji glas nagovarjal v tem jeziku. Redkokdaj, vendar še danes se zgodi, da, preden stavek napišem v slovenščini, ga premislim v nemščini. ... pomislimo samo na napor in spretnost vratolomnega skoka čez dvojno oviro: iz zmedene resničnosti in tujega jezika v urejeno besedilo in slovenščino ...« (N. d., str. 91.)

Toda pri vsem tem lahko opazimo nekaj podobnega kot pri Lipušu. Opazimo lahko nenaavadno slogovno razsežnost Kovačičevega jezika. Saj obvladuje celo vrsto ravnin, od skrajno realistične do skrajno fantazijske in čisto imaginativne. V knjigi, ki nas že z dihotomičnim naslovom Sporočila v spanju – Resničnost (1972) opozarja na dvojje, med sabo polarno oddaljenih pisateljevih postopkov v prikazovanju sveta, je skomponiral dvojje romanov z docela različnimi slogoma v eno samo izpoved. Gre spet za izjemen primer v zgodovini naše proze. Tudi v njegovih razpravljanih lahko srečamo zelo jasno in okrepjeno zavest o tem, da mora pisatelj znotraj enega jezika obvladati celo vrsto »jezikov« in slojev, iz česar šele lahko »nastajajo bogate stilne variante«, obvladujoče polnost življenja.

Oba primera – lahko bi jih našli še več in najbolj se ponujajo primeri z zahodnega slovenskega območja, kjer gre za zanimive zgled napetega tekmovanja s sosednjo mediteransko jezikovno kulturo – sta vredna pozornosti zato, ker nam odkrivata ogroženost in stisko jezika kot eno izmed motivacij za stopnjevano jezikovno tvornost v slovenskem kulturnem prostoru.

Summary

LANGUAGE IN THE SHARED EXPERIENCE OF ANGUISH

The essay seeks to call attention to a phenomenon clearly deserving psycholinguistic and sociolinguistic examination. Its subject is the great linguistic developmental activity or rather the stylistic polyvalency which an author has felt as a horrible »difficulty of expression«, indeed as a linguistic stress due to the endangerment of his original, mother-tongue at its roots. Two writers, Florjan Lipuš and Lojze Kovačič, are considered. In the first one attention is drawn to the pressure supposedly leading to transition from Slovene to German, in the second from German to Slovene.

Marija Pirjevec

UDK 850.09»19«

Filozofska fakulteta v Trstu

PODOBA SLOVENCEV V LITERARNIH DELIH ITALIJANSKIH KNJIŽEVNIKOV XX. STOLETJA V TRSTU

V začetku prejšnjega stoletja je Dalmatinec Niccolò Tommaseo posmehljivo označil društvo *Minerva*, v katerem so se zbirali tržaški intelektualci, kot jaslice z raznimi živalmi in s kulturo kot nebolgljenim otrokom med njimi.¹ Podobno je skoraj sto let pozneje tožil Scipio Slataper v članku, ki ga je objavil v florentinski reviji *La Voce*, da Trst nima kulturne tradicije.² Prepričanje, da je mesto ob Jadranu brez posluha za lepe umetnosti, zagnano le v iskanje zaslужka in dobička, je dolgo potrjevalo dejstvo, da se cela desetletja zares ni oglasila nobena originalna osebnost, ki bi s svojim delom stopila prek lokalnih meja. Šele na prelomu stoletja je prišlo do nenadne in korenite spremembe, saj so se pojavili v italijanskih meščanskih krogih nekateri pesniki, pisatelji in esejisti nedvomnega talenta, ki so se uveljavili v domačem in v nekaj primerih celo v evropskem kulturnem prostoru. Čeprav je s smrtjo tiste generacije, ki je začela ustvarjati na začetku stoletja in katere najpomembnejši predstavniki so Svevo, Stuparich, Slataper in Saba, nekoliko ošibbel ustvarjalni zagon tržaških književnikov italijanskega jezika, pa še danes stoji tržaška literatura z ustvarjalci, kot so Fulvio Tomizza, Claudio Magris in Gillo Dorfles, v samem vrhu italijanskega kulturnega dogajanja.³

Namen pričujočega razpravljanja ni, da bi razčlenjevali razvojne stopnje, prek katerih je šlo literarno in intelektualno delo v zadnjih osmih desetletjih, ki so tako usodno razgibala zgodovino tržaškega mesta. Tu nas zanima, pa čeprav le bežno, kolikšno sled je v pisanju italijanskih avtorjev zapustil slovenski človek in njegova narodnostna ter kulturna prisotnost v prostoru, v katerega se vključuje Trst. Ne more biti namreč dvoma, da je slo-

* Sestavek je bil prebran na 11. kongresu Zveze slavističnih društev Jugoslavije 18. oktobra 1985 v Sarajevu.

¹ Carteggio Tommaseo-Viesseux (Korespondenca Tommaseo-Viesseux), str. 77.

² S. Slataper, *Scritti politici*, uredil G. Stuparich, Milan 1954, str. 11.

³ B. Maier, *Condizione della letteratura triestina del '900*, uredil E. Guagnini, Trst 1980, str. 231-237.